

leta 1941 dalje Slovenija znašla v primežu dvojnega ekstremizma, pri čemer bo povsem držalo, da so »nasprotniki OF levičarsko kaznovavno politiko dočakali z olajšanjem«, saj jim je služila kot dokaz, kako upravičeno je njihovo antikomunistično stališče. Cerkevni in posvetni nomenklaturi v Ljubljanski provinci »levi odkloni« gotovo niso bili potrebni za njihovo apriorno odklanjanje sodelovanja z »ofarji«, služili pa so ji kot imeniten alibi pri organiziranju tiste »križarske vojne«, ki so jo sprožili paralelno z velikim svetovnim spopadom v naivnem prepričanju, da bodo v svoj prid izrabili sile Osi.

V tej ideološki pijanosti, tako značilni za komuniste kot za njihove nasprotnike, je še najbolj trezen ostal tisti del slovenskega naroda, ki se je v nagonski potrebi po samoobrambi odločil za boj proti okupatorji. Ta odpor, ki mu je komunistična vizija bodoče nacionalne in socialne palingeze dajala močan odrešiteljski naboj, pa je naletel na prvo negacijo z Dolomitsko izjavo marca 1943. Temu ključnemu problemu naše zgodovine v drugi svetovni vojni posveča Pleterski malo prostora, kajti razume ga bolj kot etapo k mimemu prehodu k socialnodemokratski družbeni povojni ureditvi (»česa podobnega v Rusiji ni bilo«) kot pa prvi udarec izvirnemu pluralizmu OF. Vprašujem se, ali njegova teza drži, saj menim, da ni preveč tvegano primerjati Dolomitsko izjavo z državnim udarom, za katerega so se odločili ruski boljševiki po zanje neugodnih volitvah, ko so 18. januarja 1918 zaprli ustavodajno skupščino in preprečili zbranim poslancem začeti s svojim delom. V nasprotju s Pleterskim Dolomitske izjave tudi ne razumem samo kot vprašanje odnosov KPS z njenimi partnerji znotraj OF, temveč kot posledico strateških razmer spomladi 1943, ko so se jugoslovanski komunisti resno bali izkrcanja zahodnih Zaveznikov na dalmatinski obali. To bi seveda povsem spremenilo ravnotežje sil v jugoslovanskem prostoru, saj bi v Bosni, Srbiji, Črni Gori, Dalmaciji koristilo četnikom, v Sloveniji pa dalo močnega zagona katoliški in liberalni komponenti OF, kakor tudi tisti izven nje. V določenem smislu je mogoče Dolomitsko izjavo primerjati s Titovim »mračnim pogovorom« z Nemci, saj obe potezi težita h krepitvi KP kot hegemonične sile med jugoslovanskimi narodi. Da strahovi pred naklepi zaveznikov (v tem času pravzaprav Britancev) niso bili povsem iz trte zviti, potrjuje med drugim tudi podatek iz pravkar odprtih arhivov agencije za sabotažo v zasedeni Evropi »Special Operation Executive«. V dokumentu z dne 5. junija 1943, v katerem je govor o angleški politiki na Balkanu, je v trenutku, ko se je London z misijo Typical vsaj na vojaški ravni že odločil priznati Titovo gibanje, izrecno zapisano: »V Sloveniji, ki je v povsem neodvisni situaciji, ne bomo podpirali partizanov, ki so znani kot komunisti, temveč bomo navezali stike s proti-komunističnim slovenskim gibanjem, s katerimi je »C« že v kontaktu in ki ga podpira jugoslovanska vlada v Londonu.« (HS3/191/10390.)

Še usodnejši udarec je osvobodilni boj slovenskega naroda doživel leta 1945, ko je prišlo do pokola domobrancev. Za ta masakr Pleterski ne najde nobenih opravičevalnih okoliščin: »Z vrha vsiljeni, dejansko izvršeni vsejugoslovanski povojni pomor vojaških kolaborantov vseh vrst, vključno slovenskih, kateremu je glavno prizorišče bila na koncu koncev prav Slovenija, pomeni za slovensko KP prvi in najusodnejši polom njene lastne osvobodilne zamisli in prelom besede, dane v dolomitski zavezi, o mimem prehodu k socialistični revoluciji po osvoboditvi slovenskega naroda. Pomeni prvo hudo kršenje dejanske veljavnosti avnojske federacije, temelječe na samoodločanju vsakega naroda posebej o vseh zanj usodnih vprašanjih. Znanje in spoznanje o tem je politično udarilo šele naslednji rod in njegova prizadevanja.« Gre za krepke besede, verjetno najkrepkejše, kar sem jih bral o povojnem klanju, besede, ki zgovorno izražajo status Pleterskega v slovenskem zgodovinopisju danes. Zgodovinarja, ki ne obrača plašča po vetru, a zna obenem postaviti stvari na pravo mesto brez vnaprej začrtanih odgovorov. Brez dvoma bo »Senca Ajdovskega Gradca« knjiga, ki je ne bo mogel prezreti, kdor se bo hotel soočiti s slovensko zgodovino 20. stoletja.

Jože Pirjevec

Miha Brejc, Vmesni čas. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1994, 397 str.

Miha Brejc, bivši šef zdaj že prav tako bivše Varnostno-informativne službe je napisal knjigo o VIS-u in o nastajanju slovenske države v letih 1990–1993 in jo posvetil poštenim pripadnikom službe ter jim prepustil, da se sami prepoznajo. S tem je storil napako, saj se kot poštene lahko prepoznajo vsi (poštenost je že tako ali tako zelo relativen in pogosto vprašljiv pojem) tisti, ki so bili za Brejca in njegovo opcijo oz. organiziranost VIS-a (to pa je opcija nove slovenske države, ki se je rojevala) ter tisti, ki so predstavljali službo znotraj službe (ta podatek je danes splošno znan, potrdi pa ga tudi Brejčeva knjiga), se pravi notranji krog, ki je bil še vedno močno vezan na svojega prejšnjega gospodarja (partijo, ki je v letu 1990 že zavzela svojo reformirano držo). Ko se je vključila v boj za samostojno slovensko državo (to je bilo relativno pozno, Brejc kot dokaz temu navaja članke – danes lahko dostopen vir za vsakega – časopisov in revij, predvsem Evrope, v katerih so se nekateri pomembnejši partijski funkcionarji, ki sedaj opravljajo zelo visoke državne funkcije spraševali, s kakšno pravico Slovenci sploh ustanavljamo svojo državo), je to istočasno postal tudi boj za ohranitev sicer reformirane vendar še vedno partijske oblasti in tisti notranji krog v VIS-u je še naprej delal za partijo in šele kasneje tudi še za slovensko državo. Te ločnice pa Miha Brejc v svoji knjigi (iz obveščevalnih in morda osebnih razlogov mogoče celo upravičeno) ni zadosti jasno začrtal, jo pa pazljivo bralec lahko rekonstruira iz podtonov in nenazadnje tudi iz fotografij, ki so objavljene v knjigi.

Sicer pa bralci vedno nekoliko preveč pričakujemo od spominskih zapisov oz. takšnih in drugačnih refleksij šefov obveščevalnih služb in smo po tistem ko knjigo preberemo nekoliko razočarani, vedno pa se tudi sprašujemo kaj

je tisto, kar je avtor zamolčal in katere informacije, ki jih podaja so sfrizirane tako, da njemu najbolj ustrezajo. To velja tudi za Brejčevu knjigo, je pa avtor v predgovoru že sam opozoril, da »... če bi napisal tisto kar vem, bi verjetno večino naslednjega leta preživel na sodiščih, ogrožena bi bila dejavnost službe, v nezavdljivem položaju pa bi se znašli tudi posamezniki«, zapisal pa je tudi, da v knjigi ni državnih skrivnosti in, da nekaterih oseb ni smel »ne omeniti ne opisati«. Bralca tako opozori naj bere knjigo kot realist, realne situacije v katerih nastopajo obveščevalci pa so dosti manj napete kot je to prikazano v vohunskih romanih.

Knjiga je razdeljena na dva sklopa. Na začetku prvega vzemo kako je avtor univerzitetni profesor sploh prišel do tega, da je malo pred plebiscitom postal šef obveščevalne službe, ki je bila naslednica nekdanje razvpite SDV (ta je bila v veliki meri orientirana na iskanje »notranjih« sovražnikov). V nadaljevanju poda avtor nekakšen historiat nastajanja in funkcioniranja Varnostno-informativne službe, ki je vpet v širši tok dogodkov (plebiscit, volitve, agresija na Slovenijo, vojna itd.). V kasnejšem času, ko je Slovenija postala samostojna država, pa je po avtorjevem mnenju ponovno prišla na plano stara, v času osamosvajanja potuhnjena in do neke mere tudi lojalna (ker so pač tudi partijski šefi pristali na to, da dobimo Slovenci svojo državo in odigrali v tej igri celo neko vlogo – tukaj bo za zgodovinarje še veliko dela) struktura, ki pa je morala zdaj pomagati bivšim oblastnikom do ponovnega vzpota na oblast. V tistem trenutku je začel krog znotraj službe funkcionirati mimo profesionalnih pravil, določenemu krogu politike je to ustrezalo in je takšno delovanje podpiral.

V Brejčevi knjigi res ni nobenih tajnih podatkov in 99% vseh informacij, ki jih navaja, je splošno znanih (najdejo se zanimivosti, kot je tista, zakaj niso pravi čas vedeli, da so šli tanki iz vrhniške vojašnice, dežurni operativec je pač odšel spat, namesto da bi nadziral vojašnico), zanimiva pa je opcija presojanja, saj je pogled in pregled na in nad situacijo drugačen z vidika navadnega državljana in z vidika šefa obveščevalne službe, v tem kontekstu pa velja pazljivo prisluhniti tistemu, o čemer (in o kom) govori Brejč med vrsticami, kajti temu sledi današnja situacija, danes pa SOVA vse prej kot zadovoljivo opravlja svoje dolžnosti (o tem nam priča popolna neseznanjenost slovenske politike o dogajanjih v sosesčini in tudi dejavnost raznoraznih kriminalnih združb in tudi tujih obveščevalnih služb na Slovenskem, naša politika pa se obnaša, kot da tega sploh ni). Nobena država se ne odloči popolnoma »razsuti« svoje obveščevalne službe (čeprav so hitre upokojitve včasih priljubljene tudi drugod), ker na njeno zmesto takoj vskoči druga (tuja) služba in tudi zato, ker imajo obveščevalci (tudi bivši) informacije, informacije pa so moč in vpliv, ki nudi možnost za izsiljevanje politikov (to se tako ali tako dogaja povsod po svetu, vendar so takšna zakulisja dosti bolj usodna v majhnih državah, sploh pa, če so te določen čas preživele v totalitaristični obliki). Za Brejca osebno pa ima grenak priokus tudi njegova zamenjava, ker ga je politika tudi osebno oblatila in ga prikazala skoraj kot zločinca, čeprav je bil na sodišču popolnoma oproščene vsake krivde, vendar je že tako, da so obveščevalne službe in njihovi šefi povsod po svetu najpogostejši krivec za napake politikov in s tem morajo pač ob prevzemu funkcije računati.

O takšnih zakulisjih in vpletenosti politike v nečedne posle govori drugi del knjige, ki v obliki petih zgodb in z nekaterimi objavljenimi dokumenti prikazuje uničenje projekta VIS, pa razvpito afero HIT o kateri še ni epiloga in na koncu koncev (tega avtorju ne smemo zameriti) skuša tudi oprati ime Mihe Brejca. Dosti pogledov o katerih piše Brejč je seveda subjektivnih, saj gre za neke vrste memoarje, pozicija, ki jo je kratek čas imel pa mu daje kredibilnost, da s svojega stališča spregovori o nekaterih vprašanjih. Za zgodovinarje, ki se ukvarjajo s časom, o katerem govori knjiga, bi bil še bolj od knjige zanimiv razgovor z Brejcem, najbolj pa seveda arhiv bivše SDV (po Brejčevih besedah močno prečiščen, najbolj za obdobje od 1970 do 1989) oz. VIS-a, SOVE ...

Martin Šteiner

Annales 4 in 5/94. Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin – Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1994. 246 + 334 strani.

Annales nas je s četrtem letnikom prijetno presenetil. Če so dosedanja trije letniki prezentirali študije in prispevke tako s področja naravoslovja in naravovarstva kot tudi družboslovja in humanistike v skupni letni številki (vsebine prvih treh številok so bile predstavljene v Zgodovinskem časopisu: 1992, str. 410; 1993, str. 473; 1994, str. 577), je novost četrtega letnika Analov ta, da je izšel v dveh številkah: series historia naturalis (4. št.) in series historia et sociologia (5. št.). Uredništvo je razloge za smelo odločitev opredelilo v predgovoru: »Z veliko mero prožnosti in interdisciplinarnega pristopa smo uspeli pritegniti k sodelovanju obalne in druge slovenske ter tuje strokovnjake, ki delujejo na mediteranskem prostoru oziroma se z njim znanstveno in strokovno ubadajo. Tako zastavljena poletnost nastopanja na tem koščku slovenskega Mediterana, v osrčju nekdanjih istrskih Aten, nam bo na dovolj angažiran način omogočila vključevanje v območje primerjalnih raziskav po Jadranu navzdol, v sfero uveljavljanja mediteranskih študij. S tem bomo preseglili dosedanja okvir mednarodnega delovanja na območju srednjeveškega obsega Istre do Pustoljne ter po Soči navzgor, ki pa še vedno ostaja v ospredju ne le raziskovalne vneme, temveč tudi znanstvene prezentacije v širšem slovenskem in mednarodnem okviru. Hkrati se ta koncept Analov ujema s horizonti, ki jih je v okviru svojih dejavnosti definiralo novoustanovljeno Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije v Kopru.«